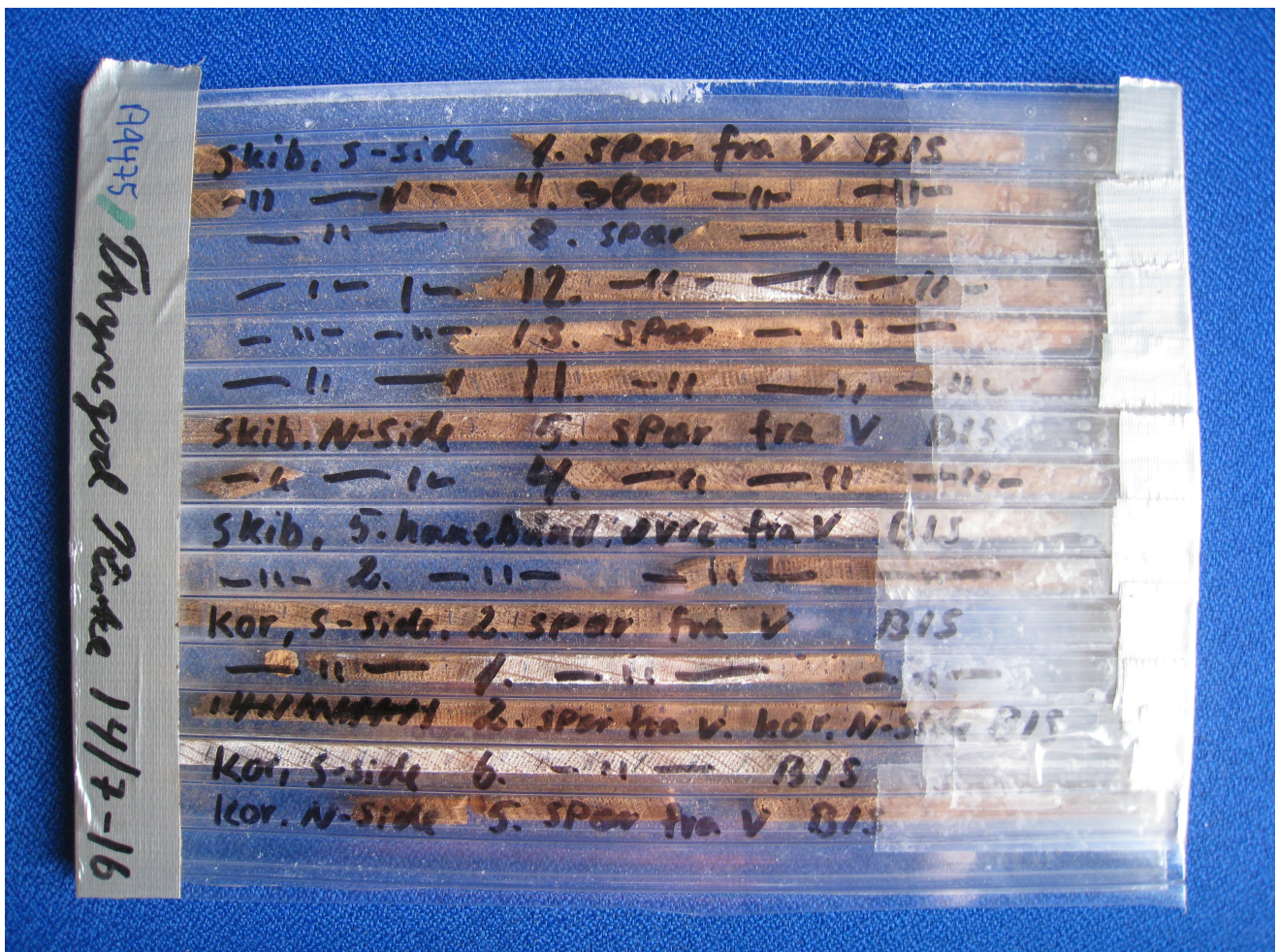

Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Thyregod kirke, Vejle amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

VEJLE AMT

Thyregod kirke

17.08.13 Thyregod sogn

Undersøgelse af tagværk over kirke

Koordinater: (WGS84) 55.90795°N/9.25864°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Redaktionen af Danmarks kirker ved Jakob Kieffer-Olsen.

Indsamling af prøver: Anders C. Christensen og Jakob Kieffer-Olsen.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Rapport udarbejdet: December 2016.

NNU j.nr. A9475

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 96, 2016 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden www.nnu.dk, (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Kirke, tagkonstruktion

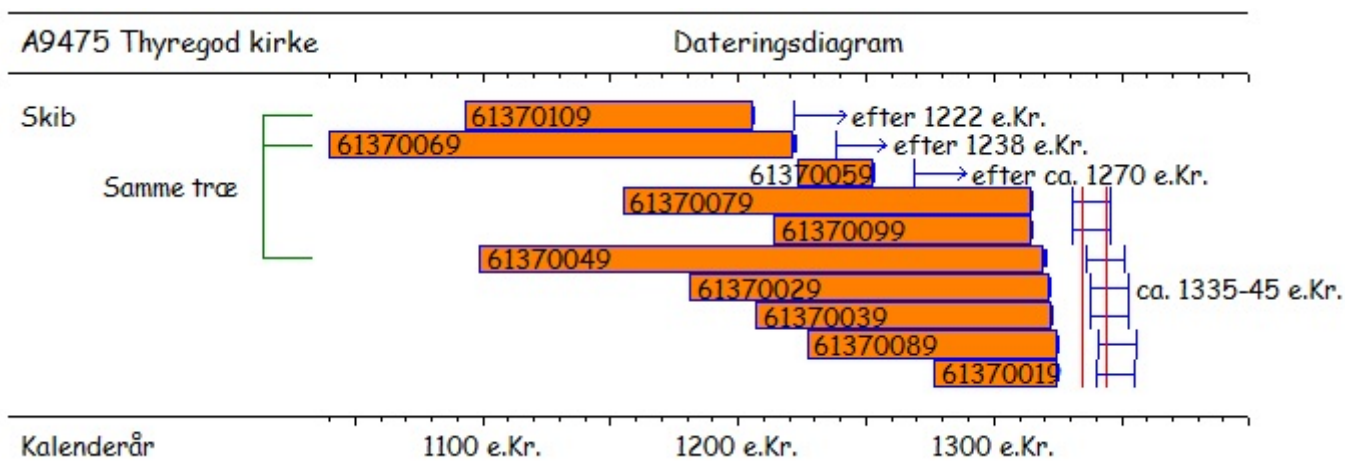
15 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Prøverne er dateret. Der er splintved bevaret på tre af prøverne. Prøverne er udtaget som boreprøver fra spær og andet tømmer i kirkens skib og kor. Prøvetager har angivet, at prøverne er udtaget gennem splintveddet. Splintveddet er på en del af prøverne smuldret bort ved prøvetagningen. Kurver fra prøver, hvor prøvetager har angivet, at de er udtaget gennem splintveddet, men hvor dette ikke er konstateret ved undersøgelsen, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Skib

Ti prøver (61370019-109) er undersøgt. Prøverne er dateret. Der er splintved på to af prøverne. **Tre af prøverne stammer formentlig fra samme træ (61370049, 61370069 og 61370109. Prøvetager har angivet at prøverne er udtaget gennem splintveddet. Undersøgelsen viser imidlertid, at der er ca. 100 år mellem fældningstidspunktet på prøve 61370049 og prøverne 61370069 og 61370109.** Kurverne fra de tre prøver er sammenregnet til en trækurve (6137T001) på 281 år, som dækker perioden 1040-1320 e.Kr. Kurven bruges i det efterfølgende. Yngste bevarede årring på 61270019 og 61370089 er dannet i 1325 e.Kr. Henholdsvis H/S og kerneved. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træerne, som prøverne stammer fra, er fældet ca. 1335-1345 e.Kr.

Tolkning: denne datering kan også gælde for de andre daterede prøver fra skibet.

Kurverne fra de daterede prøver fra skibet er sammenregnet til en middelkurve (61370M001) på 286 år, som dækker perioden 1035-1325 e.Kr.

Kor

Fem prøver er undersøgt. (61371019-59). Prøverne er dateret. Én af prøverne har splintved bevaret. Undersøgelsen viser, at fældningstidspunkterne for træerne, som de daterede prøver stammer fra, ligger spredt over ca. 300 år.

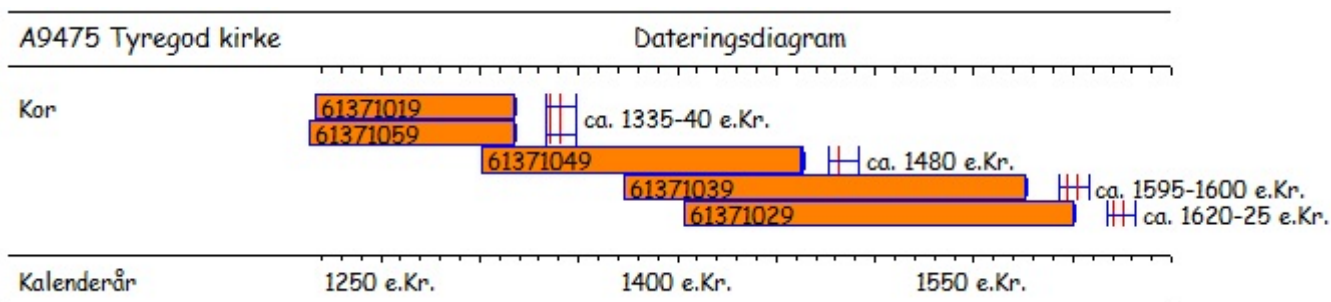
Ældste prøver (61371019 og 61371059). Yngste bevarede årring er dannet i 1318 på begge prøver. Prøverne har ikke splintved bevaret. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træerne, som prøverne stammer fra, er fældet ca. 1335-1340 e.Kr.

Næstældste prøve. (61371049). Yngste bevarede årring er dannet i 1464. Prøven har to splintårringe bevaret. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1480 e.Kr.

Yngste prøver (61371029 og 61371039). Prøverne har ikke splintved bevaret. Yngste bevarede årring på 601371029 er dannet i 1601. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1620-25 e.Kr.

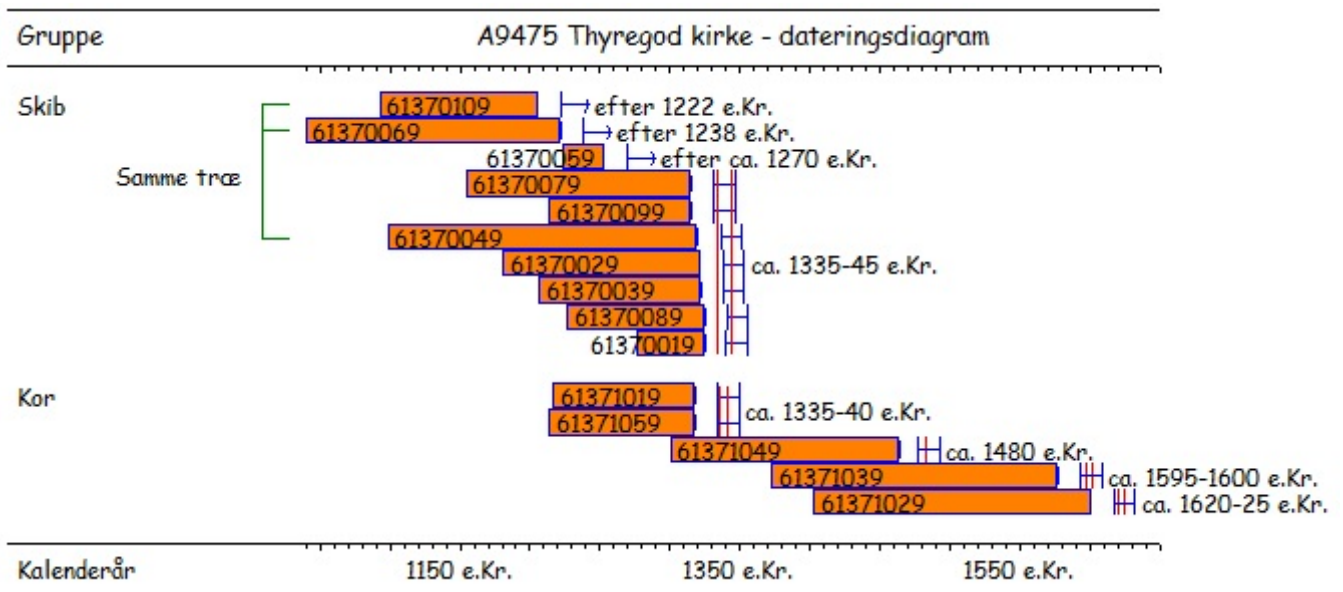
Yngste bevarede årring på 601371039 er dannet i 1577. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1595-1600 e.Kr.

Kurverne fra de daterede prøver fra koret er sammenregnet til en middellokke (61371M03) på 388 år, som dækker perioden 1214-1601 e.Kr.

Alle de daterede prøver fra skib og kor er sammenregnet til en middelkurve (6137M001) på 562 år, som dækker perioden 1040-1601 e.Kr.

A9475 Thyregod kirke - krydsdateringer med referencekurver			
	Skib	Kor	skib og kor
	61370M01	61371M03	6137M001
Sjælland, 2X900001	4.79	4.48	6.20
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	9.57	7.37	10.35
Slesvig-Holsten, DM100003	4.56	2.86	4.45
Sverige vest, SM000012	4.47	3.86	5.33

Splintstatistikker:

Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år.

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. Anvendt her.

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A9475 Thyregod kirke - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Skib (nummereret fra vest)							
61370019	1. Spær, sydside	49	2-3 cm	H/S	S1	1277-1325	ca. 1345	*
61370029	4. Spær, sydside	142	4-5 cm	nej	H1	1181-1322	ca. 1342	*
61370039	8. Spær, sydside	117	2-3 cm	H/S	S1	1207-1323	ca. 1343	*
61370049	12. Spær, sydside	222	?	nej	H1	1099-1320	se 6137T001	*
61370059	13. Spær, sydside	31	6-8 cm	nej	H1	1223-1259	ca. 1279	*
61370069	11. Spær, sydside	183	4-5 cm	nej	H1	1040-1222	se 6137T001	*
61370079	5. Spær nordside	161	?	nej	H1	1155-1315	ca. 1335	*
61370089	4. Spær nordside	99	?	nej	H1	1227-1325	ca. 1345	*
61370099	5. Øvre hanebånd	102	4-5 cm	nej	H1	1214-1315	ca. 1335	*
61370109	2. Øvre hanebånd	114	?	nej	H1	1093-1206	se 6137T001	*
6137T001	Trækurve	281	4-5 cm	nej	H1	1040-1320	ca. 1320	
	Kor (nummereret fra vest)							
61371019	2. Spær, sydside	102	?	nej	H1	1217-1318	ca. 1338	*
61371029	1. Spær sydside	199	?	nej	H1	1403-1601	ca. 1621	*
61371039	2. Spær, nordside	205	?	nej	H1	1373-1577	ca. 1597	*
61371049	6. Spær, sydside	165	4-5 cm	2 år	S1	1301-1464	ca. 1484	*
61371059	5. Spær, nordside	105	2-3 cm	nej	H1	1214-1318	ca. 1338	*

Tegnforklaring: B - bark. W - waldkante (barkring). vf - vinterfældning. sf - sommerfældning. Hx - Heartwood (kerneved) x = antal. Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * prøvetager har noteret at prøven er udtaget gennem splintved, som herefter kan være smuldret bort. Kurver fra prøver, hvor splintvedet er smuldret bort, behandles som om splintvedet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekomplex (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspand, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

